

ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

С. К. Росовецький, д-р філол. наук

ДО МЕТОДИКИ "ПОВНОГО" ЛІНГВОСТАТИСТИЧНОГО ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.: ПРОЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ "СКАРБНИЦІ ПОТРЕБНОЇ" ІОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО

У статті пропонується проект лінгвостатистичного дослідження "Скарбниці потрібної" Іоанікія Галятовського. Застосування методології дескриптивної лінгвістики та лінгвостатистичної методики аналізу дозволить отримати нові факти для осмислення специфіки української літературної мови другої половини XVII ст.

The project of statistical research of language of "The Necessary Treasury" by Ioanikij Galatovski is offered in the article. Application of methodology of descriptive linguistics and statistical methods of analysis will allow to get new facts for the comprehension of specific of Ukrainian literary language in the second half of the XVII century.

1. Чи не час знову збирати каміння фактів? Нормальний розвиток кожної гуманітарної науки передбачає періодичне повернення до її джерелознавчої бази, перегляд якої виводить на нові інтерпретації та готує основу для подальшого теоретичного пошуку.

На сучасному етапі вивчення староукраїнської літературної мови оновлення фактичної основи передбачає не так залучення до сфери інтересів істориків мови нових пам'яток (це теж важливо), як більш інтенсивну експлуатацію лінгвістичної інформаційності¹ джерел давно відомих, здобування з них нового знання. Настав час виробити методику об'єктивного неупередженого та максимально "повного" дослідження конкретних пам'яток української мовної давнини, методику, що дозволить створити фактичну базу принципово нового рівня, яка, у свою чергу, зможе стати основою для вироблення майбутніх нових теоретичних концепцій. Пропонована стаття має на меті осмислити один із можливих варіантів такої методики та

обговорити проект його експериментальної перевірки на конкретній пам'ятці другої половини XVII ст., яка дозволила б водночас започаткувати оновлення "бази даних" для розв'язання актуальних питань специфіки української літературної мови цієї доби.

2. Постановка проблеми та матеріал дослідження. Мова українських пам'яток другої половини XVII ст., що репрезентують більш розвинений етап розвитку української літературної мови, ніж тексти XVI – першої половини XVII ст., отримала в науці дуже різні інтерпретації. Так, О.І. Соболевський писав, що твори Іоанікія Галятовського "написані та видані західноруською мовою з домішкою, досить значною, малорусизмів"². А.Ю. Кримський бачить у лексиці таких творів «особливу мішанину, аж надто незграбний жаргон ("язичіє" за пізнішою термінологією), де неорганічно зливалися до купи елементи церковнослов'янські, польські і малоруські (вони рівночасно й білоруські)»³. П.П. Плющ розглядав ці тексти в загальному потоці «"простої мови" XVI – XVIII ст.»⁴. Нарешті, в наш час В.М. Русанівський висловлює трохи неочікуване твердження: "І. Галятовський настільки удосконалив староукраїнську літературну мову, що вона цілком могла прийняти на себе функції загальноукраїнської літературної мови"⁴.

Основними проблемами дослідження специфіки мови староукраїнських пам'яток другої половини XVII ст. залишаються: (1) стосунок до живої народної мови українців тієї доби, тобто до конкретних діалектів у першу чергу; (2) питома вага церковнослов'янської мови; (3) реальний обсяг, статус та функції реліктив етапу україно-білоруської єдності літературно-писемної мови; (4) питома вага, внутрішній статус і функції кожного з інших іншомовних компонентів – польського, латинського, грецького, тюркського, литовського, німецького; (5) міра "самоідентифікації" її як національної, або ступінь її "національного самоосмислення".

Кожна зі згаданих проблем становить певний "жмут" досить гострих конкретніших питань. Так, вже названа першою проблема вимагає, по-перше, конкретного осмислення згаданої живої народної мови з погляду (а) діалектного, (б) соціологічного, а також (в) урахування в її структурі фольклорних відповідників літературної мови, зокрема, загальноукраїнського пісенного койне, або специфічної мови дум. Тим складнішою стає така методологічно необхідна передвступна операція, як реконструкція цього усного

об'єкта зіставлень із літературною мовою XVII ст. Вимагає осмислення й питання, чи правомірно (взагалі та в нашому випадку зокрема) розглядати діалекти як певну «міру виміру» параметрів національної ідентифікованості літературної мови, що має відмінні функції?

Обрання за основний матеріал дослідження "Скарбниці потрібної" Іоанікія Галятовського було продиктоване особливостями цієї пам'ятки – як власне мовними (внутрішніми), так і деякими технічними (або зовнішніми).

Перша з безумовно сприятливих для пропонованого дослідження мовних особливостей "Скарбниці потрібної" пов'язана з біографією її автора: місце народження Іоанікія Галятовського невідомо (скоріше за все, це Львівщина), але жити йому довелося і в Західній Україні, і на Лівобережжі, і на україно-білоруському пограниччі⁶, що мало сприяти певному синтезуванню в його мові тодішніх українських діалектів. Важливою для нас є й та обставина, що мову пам'ятки (разом з іншими творами письменника) було вивчено сучасними мовознавцями В. Вітковським (1969) у Польщі⁷ та І.П. Чепігою в Україні (1985)⁸. Адже ці описи мови Іоанікія Галятовського, зроблені за традиційною мовознавчою методикою, ми зможемо використати як надійне тло для порівняння з результатами, отриманими зі застосуванням пропонованої нової методики.

Що ж до технічних переваг обраного тексту, то, по-перше, пам'ятку було видано І.П. Чепігою разом з іншими творами письменника у фаховій академічній серії "Пам'ятки української мови"⁹, цілком доступним є й першодрук¹⁰; все це істотно полегшує попереднє опрацювання тексту. По-друге, враховувалися деякі суттєві переваги першодруку як лінгвістичного джерела над рукописом, зокрема більша вірогідність авторизації (у порівнянні зі списками), менша кількість механічних помилок через технічні можливості корегування, обмеженість і чіткість графічних варіантів літер, кращі умови для підрахунків.

3. **Методологічна специфічність дослідження.** Однією з новацій методології пропонованого дослідження має стати ускладнення її за рахунок особливих вимог до такого попереднього етапу, як прочитання тексту. Ідеться не лише про інтелектуалізоване "повільне читання" (Л.В. Щерба), а й про осягнення позалінгвістичних якостей тексту – "макросемантичних" і в галузі поезики з метою їх обов'язкового врахування у власне

лінгвістичному дослідженні. У першому аспекті має бути з'ясовано фольклористичну своєрідність цього збірника українських богородичних легенд та ідеологічну позицію автора-записувача, у другому – втілення опозицій *заголовок/текст, присвята / основний текст, маргіналії / основний текст, цитата / авторський текст, історичність / агіографічність, формульність / індивідуальний оповідний дискурс*. Результатом цієї процедури має стати хай і неминуче суб'єктивна, але гранично осмислена модель попереднього розуміння твору, його цілісний образ (певний лінгвістичний аналог *Vorverständnis* Х. - Г. Гадамера), отримання якого дозволяє перейти вже до фахового лінгвістичного аналізу.

Основний же етап дослідження має базуватися на двох методологічних засадах, точніше, власно методологічній та скоріше методичній. Це, по-перше, деякі вихідні ідеї *американської дескриптивної лінгвістики* (у першу чергу Л. Блумфілда й З. Харріса), перенесені з проблематики вивчення певної мови на проблематику мови окремого твору. Коли зазначене вище попереднє розуміння тексту розглядається як отримане на семантичному, позаописовому рівні його інтерпретації, аналіз мовних форм має початися ніби *ab initio*, як неупереджена розшифровка структури умовно невідомої мови, *суворо індуктивно* відтвореної на синхронічному зрізі обраного її тексту. Методика аналізу має відповідати критеріям максимальної простоти, повноти й логічної несперечливості, прийнятим у дескриптивній лінгвістиці. При цьому критерій *повноти* розглядається в аспекті скоріше формального (як залучення на кожному з рівнів дослідження усіх знаків тексту): адже врахувати всі можливості інтерпретації мовних явищ, можливих у лінгвістиці (надто майбутній), неможливо.

Власне ж методичною особливістю пропонованого дослідження є використання *кількісних методів* дослідження тексту – головним чином, в їх варіанті, виробленому київською школою лінгвістичної статистики В.С. Перебійніс¹¹ (Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ) і пристосованому свого часу до вивчення пам'яток давньої літератури автором цих рядків¹². При цьому кількісні характеристики основних стилів сучасної української мови, подані в працях вчених школи В.С. Перебійніс, утворюють певне середньостатистичне тло, що дозволить в одних випадках оцінити своєрідність отриманих нами результатів, в інших – провести діахронічне зіставлення.

4. Від рівня графемного – до реконструкції фонемного. На першому етапі спостережень вивчається розподіл у тексті "Скарбниці потрібної" графем стародруку, при цьому, на відміну від видання І.П. Чепіги, всі скорочення попередньо розкриваються і вносяться до тексту за спеціально обговореними правилами.

Другий етап передбачає попередню заміну графемного комплексу оригіналу (що включає ω, φ, θ, ν, ъ, ы тощо) на його відповідник (зрозуміло, певною мірою умовний) у сучасній українській графіці, що дасть можливість порівняти розподіл графем у творі XVII ст. з константами, виявленими при дослідженні "функціонування системи фонем у різних стилях" (В.М. Русанівський) сучасної української мови. На третьому етапі має бути зроблено спробу реконструкції фонемного складу тексту Іоанікія Галятовського, а також приблизні спостереження над благозвучністю вимови письменника (за О.М. Пешковським) та індивідуальними параметрами його стилю на фонемному рівні.

5. Лексична своєрідність "Скарбниці потрібної". Лексика пам'ятки вивчається за допомогою укладання повного частотного словника твору та його інтерпретації, якій має передувати вироблення стандартної однотипної процедури визначення походження слова. Структура лексики "Скарбниці потрібної" за походженням вираховується у творі в цілому, а також окремо в заголовку, у присвяті, у цитатах, у глосах, у тексті твору без присвяті, в авторському тексті без цитат, у тексті твору без глос. Окремо досліджується структура "ономастикону" твору: розподіл особистих і географічних імен за походженням, кореляція параметрів цього розподілу з розподілом лексики за походженням у творі в цілому.

6. Морфологічний і синтаксичний рівні. Наш погляд на інтерпретацію явищ граматики як стилістичних параметрів базується на розумінні стилю як своєрідного способу реалізації морфологічної системи мови, що передбачає статистично нерівномірний вибір граматичних елементів у різних видах мовлення (В.М. Топоров). На рівні морфології має бути складений максимально повний перелік граматичних форм; розподілення кожної з них має бути обчислене, але основну увагу буде приділено найбільш стилістично "валентним", як наприклад: розподіл префіксальних словоформ, флексій відмінків іменників чоловічого

роду, дієслівних форм, дієприкметників, особових займенників тощо. Розподіл складних слів, часів дієслова, дієприкметників минулого часу та деякі інші параметри розглядаються як такі, що виводять на своєрідність ейдологічного рівня поетики твору.

На рівні синтаксису, у свою чергу, досліджуються, насамперед, усі зв'язки слів у межах речення за повним переліком відповідних синтаксичних явищ, виявлених у тексті емпірично, а також такі параметри, як довжина речення (у знаках і словоформах), оточення дієслова-присудка, постпозицій і препозицій означення, типів простого речення, частотою сполучників сурядності та підрядності. Другий рівень дослідження синтаксису являє собою вихід за межі речення, і тут аналізуються такі надфразові єдності, як абзац, епіграф-цитата, "чудо". На обох рівнях вирізняються параметри, що виводять на структурний рівень поетики твору.⁷ На шляху до синтезу. Роботу має завершувати узагальнення зробленого на всіх рівнях дослідження обраного твору, при цьому обов'язковим є формулювання спостережень над розрізненням загальномовних параметрів, ознак агіографічно-нарративного стилю та виявів індивідуального стилю Іоанікія Галятовського. Робиться спроба заключної в загальному плані дослідження твору "загальнофілологічної" інтерпретації "Скарбниці потребної" як явища синтетичної "словесної культури"¹³ України XVII ст. Обговорюються перспективи продовження розвідок пропонованого типу та місце їх в сучасній науці про історію української літературної мови.

¹Котков С.И. Лингвистическое источниковедение и история русского языка. – М., 1980. – С. 10–11. ²Соболевский А.И. История русского литературного языка / Изд. подготовил А.А.Алексеев. – Ленинград, 1980. – С. 97; ³Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Є. Єрмоленко, А.К. Мойсеєнко. – К., 1996. – С. 36. ⁴Плющ П.П. До питання про так звану "просту мову" XVI–XVIII ст. // Історія історичного розвитку української мови. – Х., 1962. – С. 92 – 96. ⁵Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – С. 122. ⁶Сумцов Н.Ф. Иоанникий Галатовский (К истории южнорусской литературы XVIII ст.). – К., 1884; ⁷Witkowski W. Język utworów Joannicjusha Galatowskiego na tle języka piśmiennictwa ukraińskiego XVII wieku. – Kraków, 1969; ⁸Чепіга І.П. «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. // Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П. Чепіга. – К., 1985. – С. 32–50; ⁹Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння /

Підгот. до вид. І.П. Чепіга. – С. 344–371; ¹⁰НБУ НАНУ, Кол. Попова, № 159; ¹¹Статистичні параметри стилів / Відпов. ред. В.С. Перебийніс. – К., 1967; ¹²Росовецький С. К. Из опыта применения лингвистической статистики к атрибуции древнерусского памятника: Повесть о Петре и Февронии // Проблемы теории и методики преподавания русского языка и литературы. – К., 1992. – С. 50–56; ¹³Див.: Росовецький С. Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект. – К., 2001. – С. 107–111.

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

АКТИВНІ ПРОЦЕСИ В РОЗМОВНОМУ СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР І МОВНА СВІДОМІСТЬ СОЦІУМУ

Статтю присвячено актуальним тенденціям функціонального розвитку розмовного стилю літературної мови, що розглядається в контексті екстра- й інтралінгвістичних зумовленостей.

The article touches upon the problem of the actual tendencies in the development of the spoken style. They are investigated within the extra- and intralinguistic specifications.

Тенденції розвитку розмовного стилю української мови відбивають глибинну взаємозалежність соціальної та культурної перспективи сучасної держави і статусу в ній літературної мови українського народу.

Розмовний стиль як один із найбільш комунікативно динамічних, вербально рефлексивних і водночас поліваріантних щодо жанрів тип мовної комунікації постає в сучасному світі вербалізованою реальністю, що дозволяє вимірювати інтелектуальну мобільність будь-якої національної мови у глобалізованому світі.

В аспекті названих узагальнень сучасною філологією розв'язується комплекс взаємозумовлених проблем існування і перспективного аналізу розмовного стилю, що об'єктивується лінгвістикою як стратифікована за функціонально-нормативними параметрами вербалізована комунікативна підсистема відкритого типу. Іманентні характеристики розмовного стилю, співвіднесені з предметністю мовознавства, у названому дослідницькому дискурсі виявляються недостатніми, тому що причини, мотивація виникнення